

УДК 32(477)

DOI:10.30840/2413-7065.3(68).2018.146859

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ГУМАНІТАРНОЇ КРИЗИ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Тетяна БОЙКО

orcid.org/0000-0001-7838-6503

кандидат філософських наук,

завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ

Анотація. Аналізуються динамічні зміни соціальної структури Донбасу, що в ході численних міграцій та планової індустріалізації перетворили українську територію на двоетнічний регіон з проросійськими орієнтаціями. Вказано, що знищення українського села відбувалося під час примусової колективізації, коли руйнувалась традиційна соціальна система, та Голодомору 1932–33 рр., за допомогою якого фізично винищувалося населення. Демографічні втрати українського сільського населення, заміщення його переселенцями з сусідніх територій, позбавлення економічного підґрунтя через заборону приватної власності селянських господарств, депортації у радянський період позбавили перспектив майбутнього розвитку найчисельнішу національну групу.

Планомірно, що керована державою індустріалізація змінила соціально-поселенську структуру населення. Численні міграції, спрямовані на промислове виробництво, спричинили наплив значної кількості російського населення в урбанізоване місто. Як наслідок, міграційна динаміка уніфікувала, асимілювала різні етнічні групи в російському стилі життя, мові, культурі як домінуючий та протегований державою. Вказано, що соціальна база промислового регіону формувалася як конгломерат трудових мігрантів, депортованого населення, амністованих, демобілізованих, потрібність яких вміло коригувала держава через поділ на лояльних та нелояльних до неї.

Виділено, що економічна криза, закриття нерентабельних шахт у регіоні, враховуючи поселенську структуру, зорієнтовану на обслуговування виробництва, негативно вплинули на стан населення, спричинили соціальну напругу. Специфікою регіону стала незначна статусна роль українців у професійному плані, адже керівні посади у галузях, що дають прибуток та забезпечують адміністрування, посідали представники інших етнонаціональних груп. Соціальна специфіка Донбасу, співвідношення етнонаціональної та соціально-професійної структури населення не сприяли громадській сформованості та політичному впливу на процеси української сторони, що і привело до гуманітарної втрати регіону.

Ключові слова: соціальні процеси; українське населення; міграції; індустріалізація; колективізація; Донецький регіон; структурний функціоналізм.

SOCIAL PRECONDITIONS FOR THE HUMANITARIAN CRISIS IN DONETSK REGION

Tetiana BOIKO

Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department

of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies of RIUS

© Бойко Т.

Annotation. *The author analyzes dynamic changes of social structure of Donbas region that were caused by numerous migrations and governmental industrialization.*

These factors converted Ukrainian territory into a biethnic region with the pro-Russian vectors. It is indicated that elimination of Ukrainian villages took place during collectivization, collapse of the traditional frame of the society, and Holodomor of 1932–33 – a famine-genocide with physical elimination of millions of people. Demographic losses of the Ukrainian rural population, its substitution by migrants from nearby territories, deprivation of economic ground through the prohibition of private peasant economies, as well as deportation during the Soviet period, deprived the most numerous national group of possibilities for future development.

The industrialization, guided by the state, systematically changed the social and settlement structure of the population. Numerous migrations, aimed at the industrial production, caused massive flows of the Russian population to the urbanized cities. As a result, migration dynamics unified and assimilated different ethnic groups with the Russian lifestyle, language, and culture as the pillar favored by the state. It is indicated that the social base of the industrial region was formed as a conglomerate of labor migrants, deported population, amnestied and demobilized persons, whose values were corrected by the state through dividing them into loyal and disloyal to the Soviet regime.

It is distinguished that the economic crisis, shutdown of unprofitable mines in the region negatively influenced the population and entailed social tension, taking into account the settlement structure geared to production maintenance. The poor social position of Ukrainians from the professional standpoint became the specific of the region. In fact, leading positions in profitable spheres and administration were taken by the members of other ethnonational groups. The author argues that the social specifics of Donbas, correlation of ethnonational and social-professional structure of the population did not favor public activity and political influence on the development of Ukrainians, which resulted in the humanitarian loss of the region.

Key words: *social processes; Ukrainian population; migration; industrialization, collectivization; Donetsk region; structural functionalism.*

Гуманітарна криза, яка охопила Донецький регіон і стала фоном для окупації Донеччини та Луганщини, не виникла нізвідки і могла бути цілком прогнозованою. Стратегія розвитку України була зумовлена підходом владних політичних сил, які тривалий час розглядали її як поліетнічну та багатокультурну спільноту, об'єднану в одне ціле громадянською належністю. Така позиція проектувала побудову політичного організму, скріпленого лояльністю до держави, що нерідко виявлялася у лояльності до влади. В результаті українське суспільство, яке мало спільне економічне поле діяльності, історично окреслену та підтверджену міжнародним правом територію, тривалу культуру та спільне минуле,

щораз лихоманило в контексті виборчих маніпуляцій, що, врешті, виявились в гуманітарній кризі. Серед великої кількості причин (політичних, військових, інформаційних, економічних) сучасного становища Донецького краю вагомими є специфіка та криза соціальних відносин і статусних показників. Оцінюючи сьогодення, необхідно зрозуміти, які з особливостей соціальних процесів у регіоні стали підставою кризи та чому відбулося центрування до сусідньої держави. Врешті, воєнний конфлікт стає продовженням ціннісного, і про це добре пам'ятають російські творці маріонеткових держав ДНР та ЛНР.

Щоб прослідкувати трансформацію соціальних процесів у Донецькому

регіоні, варто виходити з особливостей демографічних та міграційних показників, становлення соціальних інститутів, динаміки змін, мобільності соціальних груп, впливу соціально-економічних підоснов у динаміці – від радянської до сучасної. Важливо зрозуміти: що в історії становлення соціальних відносин дало можливість сформувати регіональний тип ідентичності, які властивості соціокультурного життя не сприяють на сьогодні активним змінам та не дають можливості порвати з радянськими стереотипами, які цінності формують орієнтації суспільства, наскільки кризовими вони є для України.

Суспільство є неоднорідним за соціокультурним зрізом, різними є й ролі, які виконує певна соціальна група в управлінських рішеннях, формуванні культурних норм та традицій. Особливо це важливо прослідкувати в такому поліетнічному регіоні, як Донбас.

Варто зауважити, що формування соціальних відносин Донецького регіону відбувалось у ході зламу соціально-економічного, культурного, політичного життя, спричиненого урбанізацією та конструюванням радянської системи. Оскільки будь-яка система вимагає не лише інституалізації, але й налагодження механізму діяльності, необхідно простежити складові цього процесу.

Ряд американських дослідників, виділяючи цю особливість, виходили із структурно-функціонального підходу, в основу якого покладена стратифікаційна система суспільства, що являє собою диференціацію соціальних ролей і позицій. Запропонований Т. Парсонсом та Р. Мертоном підхід виходить з розгляду суспільства як системи, що складається із взаємопов'язаних частин. При

цьому організація соціального життя передбачає підтримку певного бачення людьми соціального порядку. Виділяючи соціальну, культурну, особистісну та поведінкову системи, Т. Парсонс передбачає функції, які вони виконують у суспільстві, – інтеграція, відтворення, цілесюгнення, адаптація. Важливим завданням соціології при цьому виступає пошук структур і механізмів, які забезпечили б стійкість системи.

Т. Парсонс прагне описати створення соціетального суспільства, однак не відкидає наявності різних варіантів його формування. Суспільство являє собою не просто сукупність людей, а систему «структурованого нормативного порядку», за допомогою якої упорядковується і регулюється спільна життєдіяльність індивідів і соціальних груп.

Розглядаючи функціонування соціальних систем, дослідник подає їх крізь призму взаємодоповнення складових: цінностей (збереження і відтворення зразків, уявлення про бажаний тип системи), норм (конкретизують цінності щодо рівня соціальної системи, сприяючи інтеграції), колективів (виходять з диференціації членів колективу за статусами і функціями) та ролей (взаємопроникнення соціальної системи та індивіда) [1].

Для відтворення (чи формування) соціальної системи важливо зрозуміти важелі впливу і способи функціонування. Як пише Т. Парсонс, ядром суспільства є структурований нормативний порядок, завдяки якому зорганізується колективне життя популяції. Як порядок він складається з цінностей, диференційованих та партикуляризованих норм і правил, при цьому все має співвідноситись з культурою, щоб бути значимим і легітимним [2, с. 102].

У взаємовідносинах між суспільством і культурною системою саме легітимація нормативного порядку, в тому числі і влади, дає можливість забезпечити двосторонній процес між тим, що продукує суспільство, та інтегруванням цінностей і норм його членами. Більше того, суспільство вимагає постійного відтворення, «щоб члени рекрутувалися через народження і соціалізацію, насамперед через систему формального навчання та інші механізми» [2, с. 110]. При цьому важливо витворити спільну культуру, створити культурні орієнтири та забезпечити їх визнання переважною більшістю членів. Таким чином, формується підоснова соціальної ідентичності.

Чи не тому захоплення територій не завершується встановленням окупаційної влади, а спрямоване на підпорядкування населення, його асиміляцію, творення нових культурних зразків життя. З такою метою формувалась і радянська система з її наскрізною ідеологізацією всіх сфер життя людини, такий же механізм запущено у конструювання штучних державних утворень на окупованих територіях. В останніх квазівлада в дещо оновлених, хоч не таких системних, формах діє за сценарієм з радянського минулого, використовуючи весь набір цінностей, культурних маркерів та негативних стереотипів щодо України.

Виділяючи типи суспільств, Т. Парсонс у Радянському Союзі, як і в нацистській Німеччині, вбачав «суспільство універсалістського зразка приписів», в якому тоталітарний режим диктує населенню норми і цінності поведінки у всіх сферах життєдіяльності та яке побудоване на дії системи жорсткого соціального контролю. При цьому статусно-рольові

характеристики суспільства базуються не на визнанні індивідуальних заслуг та успіхів, а на узгодженні результатів діяльності окремих людей з колективами. Всі члени суспільства при цьому діляться за принципом: «тих, хто з нами», і «тих, хто проти нас» [1, с. 165–168]. Радянська система досить успішно формувала закрите суспільство, внутрішня інтеграція якого збільшувалася через творення зовнішніх та внутрішніх ворогів. З іншого боку, «працювала» ціла система героїв воєнного та мирного часу, на яку трудилися завдяки цензурі письменники, науковці, преса, завданням яких було творення образу могутньої, неподільної, єдиної країни.

Визначаючи роль загальної системи цінностей для функціонування суспільства переглядає Р. Мертон, вказуючи на різноманітність суспільства та різні цінності, що призводить до конфліктів та дезінтеграції.

Продовжуючи функціональну концепцію, консервативний політичний філософ Е. Шилз зауважує, що соціальна система для стабільності мусить мати власний «центр тяжіння» – систему влади та культуру, яка включає історію, характер, переконання даного суспільства. Важливим для аналізу суспільств, де відчутна регіональна відмінність, стає підхід Е. Шилза до системи легітимації та комунікації між центром та периферією. Якщо розглядати соціальні відносини всередині окремого суспільства, помітне певне співіснування та конкурування центральних та регіональних еліт в межах країни [3].

У вітчизняній думці функціональний підхід представлений працями Т. Рудницької, І. Кононова, що виділяють етнокультурний характер поділу

праці на Донбасі у 80–90-х роках. Соціально-демографічний вимір Донбаського регіону подають Ю. Ніколаєць, В. Молчанов. Вдаючись до аналізу процесу зміни культурно-ціннісного підґрунтя соціальної системи в контексті долання симбіозу радянської політичної та соціокультурної системи, варто враховувати постколоніальні особливості українського суспільства (М. Рябчук, В. Попов, Я. Верменич).

Серед вітчизняних дослідників явища міграції та міграційної поведінки у теоретичному й емпіричному вимірах вивчають В. Євтух, А. Єрмолаєв, Е. Лібанова, суспільно-політичні процеси в історичній динаміці аналізують В. Смолій, С. Падалка, А. Михненко та ін.

Всі соціальні та економічні процеси проходять серед населення, відбиваються на його цільових установках і знаходять своє відображення у показниках демографічної статистики (стану населення – його чисельності, розподілу за статтю, віком, демографічних явищ – народження, смерті, укладання шлюбів) та міграційних показниках (соціальна мобільність населення, трансформація соціально-групової структури суспільства, зміна їх статусних характеристик і способу життя).

Опираючись на перший Всеросійський перепис населення 1897 року, можна відстежити етнонаціональну структуру регіону. До середини XIX ст. на Донбасі попри строкате етнічне наповнення більшість населення становили українські селяни, які складала, за ревізією 1858 р., 75% населення краю, а питома вага росіян становила 13,5% [4, с. 25]. Однак демографічна структура Донбасу протягом півтора століття значно видозмінилася як у соціальному, так

і національному плані. На неї вплинуло ряд процесів.

Соціальну інфраструктуру кардинально змінили промислова революція кінця XIX – початку XX ст., згодом – сталінська індустріалізація кінця 1920 – 1930 рр. та повоєнних років, що супроводжувалася сезонними та постійними міграціями переважно російського населення на територію Донбасу. Особливим компонентом **індустріалізації** стало державне регулювання, адже «партія і держава, як відмітив Т. Парсонс, стали агентами модернізації тією ж мірою, якою були агентами революційних завовань» [1].

У зв'язку зі зростанням промислового виробництва значний вплив на процес трансформації соціальної структури регіону мали сезонна та планова міграції населення. Російські губернії були батьківщиною 46,7% усіх переселенців, українські – 37,9%, білоруські – 0,8%, решта мігрантів походили з інших частин імперії, зокрема з Кавказу. При цьому були і анклавні, своєрідні етнічні полюси – Старобільський (українці складала 83,4% населення) і Маріупольський (великі групи неслов'янського населення: греки (19%), німці (7,5%), татари (6%), євреї (4%)) повіті [4, с. 25], де не настільки різко змінювався спосіб життя, зберігалися традиційні цінності, форми і методи господарювання, підтримувалися ціннісні зразки соціальної системи. Разом з тим ці регіони не так швидко піддавалися модернізації, виявом чого була слабка соціальна мобільність населення.

Досліджуючи історію Донецького басейну, А. Михненко зауважує, що росіяни в основному поповнювали пролетаріат, осідаючи в містах: у гірничій промисловості – 74%, а в металургійній – 69%. У

той же час частка українців сягала відповідно 22,3% та 20,2%. У сільськогосподарському виробництві співвідношення працівників було на користь українців. Унаслідок здійснення зовнішніх керованих міграцій за роки між двома переписами (1926–1939) чисельність населення краю майже подвоїлася, а міське зросло вчетверо й становило 74% [5, с. 20].

Процес форсованої індустріалізації вплинув на демографічний та соціальний склад населення регіону внаслідок збільшення чисельності прийшлого пролетаріату, який став «бастіоном» держави пролетарської диктатури. Саме цей новий «прогресивний» прошарок суспільства розривав зв'язки з сільським способом життя, стаючи базою урбанізації. Дані процеси вплинули і на національні відносини, адже у краю, за свідченням дослідників, стали чисельно домінувати дві групи – українці та росіяни. Однак, зважаючи на активну асиміляційну політику та урбанізаційні процеси, саме росіяни стали домінувати спочатку в мовній, а потім – у соціальній сферах. Ще однією ознакою індустріалізації стала інституціоналізація владної верхівки та узурпація нею влади у процесі формування командно-адміністративної системи.

Другим чинником видозміни соціально-групової структури суспільства стало запровадження планового господарювання на селі у вигляді **колективізації**, що підривало функцію самозабезпечення села.

Критичним більшовицький період став для сільського населення як у плані демографічних втрат, так і руйнування соціальної структури населення, питомо українського способу життя. Радянське господарювання силовими методами

впроваджувало «уявлення про бажаний тип системи» та «конкретизувало цінності щодо рівня соціальної системи» (за Т. Парсонсом) на колективістський зразок. Запроваджена політика колективізації засадничо базувалася на знищенні приватної власності через націоналізацію та встановлення різноманітних майнових обмежень. Практика примусового вилучення землі, худоби, реманенту, викорінення дрібного виробництва і переведення майна у колективне землеволодіння знищила прошарок підприємливого, зацікавленого у продуктивності виробника.

Вагомим для механізму регулювання, а фактично повного підпорядкування, українського суспільства стало вкладання в морально-ціннісну систему населення образів ворогів та шкідників.

Цей механізм мав на меті кілька завдань: розшарувати суспільство, привести до влади «соціально благонадійний» прошарок, забезпечити через колективізацію контроль над системою господарювання, сформувати міф (перспективу) про «світле комуністичне будівництво», відволікти увагу від інтенсивного господарського винищення села і, врешті, через репресивну систему забезпечити повний контроль над ним.

Як вдало зауважує Т. Парсонс, на певному рівні в суспільстві відбувається інституціоналізація ціннісних зразків, їх прийняття і втілення в поведінці людей, тобто формуються «колективні уявлення» про бажаний тип соціальної системи. Через суспільне «схвалення» визнається і нормативний порядок, в даному випадку через практику викриття «контрреволюційної діяльності», шкідницьких і націоналістичних сил і репресії проти них. Більше того, «порушення

ціннісних зобов'язань визначається як нелегітимна дія і, навпаки, дотримуватися обов'язку є справою честі» [1, с. 21–28]. Беручи до уваги цінності нової влади, не дивно, що інформаційними складовими колективізації, ідеологічно обґрунтованої та чітко спланованої, стали необхідність ліквідації куркульства як класу, насаджування образу ворога, що супроводжувалось кампанією цькування «лихварів, куркулів, експлуататорів, кровопивців». Найвищим проявом вірності державі стало викриття шкідливих елементів суспільства. Радянська влада заохочувала ці процеси і маніпулювала соціальним розшаруванням на селі, надаючи право експропріації найбільш біднішим верствам. Тому не дивно, що до категорії розкуркулених відносили як заможні господарства (володіли 10–15 десятинами землі, кількома кіньми, 2–3 коровами, 10–15 вівцями та нескладною сільськогосподарською технікою, реманентом), так і середнячки.

Згодом «розкуркулення» набуло нового «правового» виміру – депортацій. Так, протягом двох операцій з розкуркулення упродовж 1930–31 рр. влада депортувала з України 63720 господарств [6, с. 127]. В сталінський час п'ятирічних планів та підготовки до війни і концентрація влади досягла крайніх меж. Цю епоху Т. Парсонс називає часом політичного тоталітаризму та «командної економіки».

Найвищим проявом жорстокості та апофеозу «сили» радянської влади став Голодомор 1932–33 рр., що остаточно знищив демографічну базу традиційного села.

За підрахунками британського дослідника Роберта Конквеста, у тогочасній Донецькій області (включала в себе

сучасні Донецьку та Луганську області) від голоду померло до 20% населення, голод забрав життя більше 400000 селян [7, с. 236]. В другій половині 1933 р., відповідно до постанов Політбюро ЦК ВКП/б/ і РНК СРСР, було утворено Всесоюзний комітет з переселення, який виступив за заселення спустошених українських сіл, у тому числі й Донбасу, переселенцями-росіянами. Згідно з його рішенням було визначено 42 райони Одеської, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей, куди організовано переселяли працівників з Росії та Білорусії. Вимерлі українські села були заселені переважно росіянами, білорусами, а також євреями і німцями, хоча в СРСР за межами України проживало кілька мільйонів українців [7, с. 243].

Як наслідок, змінилася етносоціальна структура регіону, в якій відчувалася відмінність автентичного населення з ціннісним сприйняттям рідного краю, пам'яттю про голодні роки й винищення та прийшлого, що адаптовувалось до нових місць і творило нову культуру співжиття.

Г. Куромія стверджує, що стосунки між росіянами й українцями були інколи напруженими. В сільській місцевості вони жили дуже схожим життям, проте села були або російськими, або українськими і майже не змішувались одне з одним [8, с. 71–75]. Цікаво, що саме ця відмінність не зникла й досі. Попри довгу історію співжиття в умовах війни чітко окреслюються проукраїнські та проросійські вподобання окремих сіл, святкування ними свят, вболівання за українську армію, традиції взаємодопомоги та толоч. Пояснення можна знайти в статистичних даних походження і заселення регіону.

Додатковим чинником денаціоналізації стала **русифікація** та репресії проти учасників українізації. Сфабрикований владою процес проти Спілки визволення України на фоні колективізації перетворився на «упокорення» інтелектуальної еліти періоду національно-визвольної боротьби українського народу.

Розглядаючи питання через призму структурно-функціональної методології, для виживання і розвитку суспільство має підтримувати єдність культури, потрібна наявність усієї структури інститутів (мови, освіти, художньої, музичної культури і т. д.) для відтворення достатньої кількості культурних компонентів. Якщо ці інститути систематично знищувати, її носіїв переслідувати та асимілювати (застосовуючи як примусову асиміляцію, так і ефект соціалізації нових поколінь у змінених культурних умовах), через деякий час неминучо буде трансформація соціальної системи.

Як зауважує І. Кононов, найпомітнішою рисою культури населення Донбасу стало домінування російської мови. Таке становище російської мови, на перший погляд, суперечило кількісному переважанню етнічних українців. Але попри вплив політики русифікації такий стан мовної асиметрії можна пов'язувати з різною фаховою орієнтацією українців і росіян у Донбасі. Росіяни, що залишали свої села внаслідок аграрного перенаселення, охочіше йшли працювати у промисловість, ніж українці [9, с. 86]. Він зауважує, що і на сьогодні демографічна сила російської мови (тобто число тих, хто нею говорить) у містах Донеччини і Луганщини більш ніж удвічі перевищує демографічну силу української мови. Протилежною є ситуація в сільській місцевості, де закріпилася українська мова.

Інші мови, особливо гетероморфні щодо слов'янських, мають незрівнянно меншу демографічну силу [10]. Можна говорити про російсько-українську мовну асиметрію з ознаками білінгвізму.

Таким чином, радянська індустріалізація, як вказують дослідники селянства Донбасу, спричинила нівелювання його соціальної ролі в регіоні, а конструювання офіційного простору пам'яті через маркери стаханівського руху, соціалістичні змагання забезпечило вимивання традиційних цінностей та створило базу для радянської структури відтворення ідентичності та асиміляції регіону.

Типовим процесом радянського періоду (особливо на етапі становлення) стала **соціальна інженерія**, яка зачепила професійні промислові кадри через практику звинувачення у шкідництві і окреслила процес професійної дискваліфікації, різке пониження статусних характеристик цілого пласту еліти.

Урбанізаційні процеси регіону відобразилися на соціальній структурі населення через виділення нових соціальних верств, відтворення робітничих традицій. Соціальний спосіб життя переважно диктувався специфікою роботи на шахтах та умовами проживання в промисловому регіоні.

Процеси урбанізації сприяли державній політиці «злиття націй», появі «радянського народу», де, як у плавильному казані, мали стертися попередні цінності, традиції, спосіб життя, місця яких займали ідеологічні догми та економічна і матеріальна залежність від державної політики. Однак соціокультурною основою єдності, базою комунікації та «соціалістичної родини народів» стала російська культура, що впроваджувалася методами асиміляції та русифікації.

Соціокультурні процеси на Донбасі після масового переселення населення в період Другої світової війни продовжували характеризуватися поглинанням різних за цінностями, національною належністю людей від комсомольських призовів до репатрійованих, амністованих, військовополонених та депортованих. За 1944–1959 рр. на Донбас прибуло 7,85 млн. осіб, вибуло 5,32 млн., механічний приріст становив 2,53 млн. осіб, а чисельність населення зросла більш ніж на 300%. Російська мова та авторитарно-кримінальний тип місцевої міської ментальності (останнє притаманне практично усім гірничим регіонам світу) розмивали етнічну належність поселенців [11, с. 77].

У повоєнні роки шахтарська праця закріплюється як професія і стає одним з індикаторів регіонального самоусвідомлення. Культ «шахтарської робітничої слави» стає ціннісною основою Донбасу.

В соціально-статусній структурі Донбасу дослідники виділяють регіональну ментальність та її шахтарську складову, аналізуючи типові її прикмети, такі як згуртованість, взаємодопомога, взаємо-виручка, але й підозрілість до «чужинців». Корпоративна свідомість шахтарів та їх близького оточення обумовлювалася передовсім історією вугледобувної промисловості та формування шахтарської верстви. Як зауважує Ю. Ніколаєць, багатьох працівників влаштовувало становище «гвинтика» у наскрізь одержавленій системі, оскільки вона створила «соціальний ліфт» – піднімала людей із соціального дна, забезпечувала певні житлові умови, відкривала можливості для безплатного навчання і лікування. За допомогою ідеологічного тиску насаджувалися установки на соціальне

утриманство, обмеженість потреб, примітивність мотивацій. У східних промислових регіонах особливо відчувалася глибока дихотомічність української ментальності – тут легко уживалися між собою і прагнення успіху й визнання, яке часто вимагало від людини граничного напруження сил та здібностей, і ставка на державний патерналізм [12, с. 123].

На час наростання негативних тенденцій – спочатку стагнації, а згодом і депресії галузі – шахтарство складалося з таких груп: 1) покоління сталінської індустріалізації; 2) «повоєнного призову» – строкатого як за етнокультурними, так і за соціальними характеристиками, який опинився тут значною мірою примусово і мав потужний травматичний досвід; 3) «комсомольського призову» другої половини 1950 – першої половини 1960 рр. із найвищим рівнем партійно-радянської мотивації, що усвідомлено по жертвував особистим майбутнім заради світлої ідеї комуністичного майбуття; 4) дітей останніх, значно прагматичних у підходах до життя, зорієнтованих передовсім на гідну оплату нелегкої шахтарської праці, що прискорювало потужну депопуляцію малих шахтарських міст і зростання внутрішніх міграцій у пошуках кращих умов життя. На середину 1980-х років, коли ресурс примусу держави був вичерпаний, а комсомольський ідеалізм зійшов нанівець під дією навколишньої реальності, настала ера тотального розчарування. Збігшись в часі з останньою радянською економічною кризою, вона стала найпотужнішою бомбою під фундаментом радянської державності [13].

На початку 1990-х років з майже 2-мільйонного шахтарського населення України 90% зосереджувалося на

Донбасі. Тому ухвалена в березні 1994 р. постановою Кабінету Міністрів України програма «Вугілля», яка передбачала закриття нерентабельних шахт, означала неймовірне загострення всіх – економічних, соціальних, екологічних та інших – проблем регіону. Попри розмови про реструктуризацію галузі не вирішувалися ані проблеми працевлаштування гірників, ані утримання об'єктів охорони здоров'я, освіти, комунального господарства. Маргіналізація шахтарів як соціальної групи різко посилилася. Луганська область продемонструвала особливо показову картину «розмивання» промислових вузлів і спричинених цим територіально-структурних трансформацій. До категорії «затухаючих» фахівці відносили близько 10 моноспеціалізованих міст і селищ, у тому числі Брянку, Красний Луч, Молодогвардійськ, Шахтарське тощо [14, с. 125].

Вразливість Донбасу Б. Попов убачав у тому, що його культурна інфраструктура мала яскраво виражений техноцентричний характер. Зокрема, у 2006 р. він передбачав, що своїми силами Донбас навряд чи зможе створити регіонально-зорієнтовані розробки в галузі соціокультурології, ідеології, соціології, в усіх сферах гуманітарного знання, тобто саме те, що становить зміст постіндустріальної парадигми [15, с. 134].

Передбачення соціологів справдилися дуже швидко – на тлі колапсу режиму В. Януковича та стрімкого наростання явищ нестабільності й соціальної деградації. За таких умов значно підвищуються притаманна суспільним настроям нервозність, соціальний цинізм, негативізм у ставленні до «іншого». Психологи реєструють у таких випадках феномен

обмеженої раціональності з примхливим поєднанням пасивності й бунтарства, утопічними мареннями, ностальгічними настроями [14, с. 31].

Таким чином, формування соціальної системи відносин Донецького регіону зазнало значної трансформації традиційного устрою суспільства. Основними процесами, що змінили соціальну структуру українського населення регіону, стали форсована індустріалізація, заснована на змішуванні населення у промисловому регіоні, та творення нової пролетарської основи держави, масова колективізація в селі, що підірвала через розкуркулення, депортацію та голодомор демографічну основу українського народу, практика формування образу та переслідування внутрішнього ворога офіційної держави, русифікація та денаціоналізація всіх верств суспільства.

Розглядаючи механізм формування радянського типу суспільства згідно з структурно-функціональним підходом, чітко окреслюється, як політична система через витіснення традиційних цінностей та заміщення їх ідеологемами конструює новий радянський соціокультурний простір. Силкові методи, які використовувала влада щодо населення, витіснили нормотворення і легітимізацію суспільства, поставивши на їх місце страх і недовіру. Через послаблення радянської держави неминучою стала суспільна криза, заснована на штучних культурних основах, наслідки якої відчутні в сьогоднішній зоні лиха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва: Аспект Пресс, 1998. 270 с.
2. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *THESIS*:

теория и история экономических и социальных институтов и систем. 1993. Вып. 2. С. 94 – 122.

3. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. URL: <http://socio.rin.ru/cgi-bin/article.pl?id=1105&page=3>

4. Молчанов В. Донбас у системі соціально-демографічних та економічних процесів (XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України, 2015. 106 с.

5. Михненко А. М. Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.: автореф. дис. канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2001. С. 20.

6. Падалка С. Експропріація власності по-більшовицьки як одна з основних причин геноциду українського селянства 1932–33 рр. *Вісник аграрної історії*. 2013. Вип. 6–7. С. 125–135.

7. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). Монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.

8. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. Київ, 2002. 510 с.

9. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 2. С. 72–98.

10. Кононов І. Війна в Донбасі: суб'єкти, інтереси, цінності та наслідки для України. *Оборонний вісник*. 2014. № 8. С. 6–13.

11. Алфьоров М. Політика урбанізації Східної України в 1920–1939 рр. *Схід*. 2010. № 1 (101). С. 75–79.

12. Ніколаєць Ю. Донбас в історичній пам'яті XX ст. *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 6–7. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 119–125.

13. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. Аналітична доповідь. Київ: Інститут історії України, 2016. 616 с.

14. Верменич Я. Донбас у контексті теорій порубіжжя: соціогуманітарний аналіз. *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 108–134.

15. Попов В. Б. Социокультурная гетерогенность Украины в индустриальном и постиндустриальном измерениях. *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє*. Луганськ, 2006. С. 125–135.

REFERENCES

1. PARSONS, T. (1998). *The System of Modern Societies*. Moscow: Aspekt Press, 270 p. [in Rus.]

2. PARSONS, T. (1993). The Concept of the Society: Components and Their Interrelations. *THESIS. Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnykh institutov i sistem* (THESIS. Theory and History of Economic and Social Institutes and Systems), Vol. 2, pp. 94–122. [in Rus.]

3. SHILZ, E. *Society and Societies: A Macrosociological Approach*. [online] Available at: <http://socio.rin.ru/cgi-bin/article.pl?id=1105&page=3> [in Rus.]

4. MOLCHANOV, V. (2015). Donbas in the System of Sociodemographic and Economic Processes (the 19th – early 20th Century). Kyiv: Institute of History of Ukraine, 106 p. [in Ukr.]

5. MYKHENKO, A. (2001). *History of the Donetsk Basin of the Second Half of the 19th – the First Half of the 20th Century*. [Abstract of Thesis for the Candidate of Historical Sciences degree]. Dnipropetrovsk, 20 p. [in Ukr.]

6. PADALKA, S. (2013). Expropriation of Property by Bolsheviks as One of the Main Causes of the Genocide of the Ukrainian Peasantry in 1932–33. *Visnyk ahrarnoi istorii* (Agrarian History Bulletin), Vol. 6–7, pp. 125–135. [in Ukr.]

7. NIKOLAIETS, Yu. (2012). *Settlement Population Structure of the Donbas: (ethnopolitical aspect of the dynamics)*. A Monograph. Kyiv: I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of NASU, 188 p. [in Ukr.]

8. KUROMIYA, H. (2002). *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, the 1870s–1990s*. Kyiv, 510 p. [in Ukr.]

9. KONONOV, I. (2003). Donbas: Ethnic Characteristics of the Region. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* (Sociology: Theory, Methods, Marketing), (2), pp. 72–98. [in Ukr.]
10. KONONOV, I. (2014). The War in Donbas: Subjects, Interests, Values, and Implications for Ukraine. *Oboronnyi visnyk*, (8), pp. 6–13. [in Ukr.]
11. ALFOROV, M. (2010). Urbanization Policy of Eastern Ukraine in 1920–1939. *Skhid*. (1(101)), pp. 75–79. [in Ukr.]
12. NIKOLAIETS, Yu. (2011). Donbas in the Historical Memory of the Twentieth Century. In: *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*. (Ukraine – Europe – World. International Collected Scientific Works. History and International Relations Series), Vol. 6–7. Ternopil: Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University Press, pp. 119–125. [in Ukr.]
13. SMOLII, V., KULCHYTSKYI, S., YAKUBOVA, L. (2016). *Donbas and Crimea in the Economic, Sociopolitical, and Ethnocultural Space of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges, Perspectives*. An Analytical Report. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 616 p. [in Ukr.]
14. VERMENYCH, Ya. (2015). Donbas in the Context of Borderland Theories: A Sociohumanitarian Analysis. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (1), pp. 108–134. [in Ukr.]
15. POPOV, V. (2006). Sociocultural Heterogeneity of Ukraine in Industrial and Post-Industrial Dimensions. In: *Stosunky Skhodu ta Zakhodu Ukrainy: mynule, sohodennia ta maibutnie. Materialy konferentsii* (Relations of East and West: Past, Present, and Future. Conference Proceedings). Luhansk, pp. 125–135. [in Ukr.]

Гуманітарна криза, яка охопила Донецький регіон і стала фоном для окупації Донеччини та Луганщини, не виникла нізвідки і могла бути цілком прогнозованою. Стратегія розвитку України була зумовлена підходом владних політичних сил, які тривалий час розглядали її як поліетнічну та багатокультурну спільноту, об'єднану в одне ціле громадянською належністю. Така позиція проектувала побудову політичного організму, скріпленого лояльністю до держави, що нерідко виявлялася у лояльності до влади. В результаті українське суспільство, яке мало спільне економічне поле діяльності, історично окреслену та підтверджену міжнародним правом територію, тривалу культуру та спільне минуле, щораз лихоманило в контексті виборчих маніпуляцій, що, врешті, виявились в гуманітарній кризі. Серед великої кількості причин (політичних, військових, інформаційних, економічних) сучасного становища Донецького краю вагомими є специфіка та криза соціальних відносин і статусних показників. Оцінюючи сьогодення, необхідно зрозуміти, які з особливостей соціальних процесів у регіоні стали підставою кризи та чому відбулося центрування до сусідньої держави. Врешті, воєнний конфлікт стає продовженням ціннісного, і про це добре пам'ятають російські творці маріонеткових держав ДНР та ЛНР.